

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про тимчасове обмеження вивезення шкіряної сировини, яка використовується у операціях з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 06.05.2001 // Офіційний вісник України від 01.06.2001, № 20.— С. 96, ст. 846.

5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 04.10.2001 // Відомості Верховної Ради України, 2002, № 6. — С. 40—44.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо операцій з металобрухтом)» від 16.11.2000 // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 1.— С. 3—4.

7. Белова И. А. Толлинг как экономическое явление // Менеджмент в России и за рубежом, 2002, № 1.— С. 12—15.

8. Димура А. А. Внешнеэкономическая операция: толлинг // Матеріали 1 Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий світ 2004» в м. Дніпропетровськ від 1—15 листопада 2004 р.— С. 17—19.

9. Мамутов В., Кліяненко Б., Чаленко О. Толінгові схеми: плюси та мінуси // Економіка України, 2001, № 1.— С. 44—50.

10. Статистичний щорічник України за 1996—2004 рр./ За ред. О. Г. Осаулєнка.— К.: Консультант, 2004. — 568 с.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2006

УДК 330.341 (52) «55»

Н. П. Ліщук, аспірант
кафедри політичної економії
обліково-економічного факультету КНЕУ

ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ЯПОНІЇ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті визначаються особливості та основні риси японської економічної моделі. В ній аналізуються соціально-економічна та політична система Японії, розкриваються причини трансформації економічної моделі Японії та висвітлюється важливість розвитку торговельного, виробничого й науково-технічного співробітництва між Японією та Україною у сучасному глобалізованому світі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: японська економічна модель.

Протягом століть першочерговим завданням всіх країн світу в сфері економічної політики є пошук дійового господарського механізму. Незважаючи на наявність загальних передумов для нормального функціонування економічної системи — економічних

ресурсів і потреб населення, розвиток економічного життя країни не завжди може відповідати потребам суспільства. Науковці намагаються критично осмислити, дати пояснення стану економіки країн світу та виробити рекомендації щодо поліпшення економічної ситуації. Їх особливу увагу привертають країни, які швидко подолали економічні труднощі та зайняли домінуюче положення в світовій економіці.

В післявоєнний період Японія стала прикладом побудови оптимального варіанту економічної системи на стадії індустріального суспільства. Основними рисами економічної моделі Японії були: високий ступінь державного втручання в економіку (планування соціально-економічного розвитку країни), система пожиттєвого найму робітників, розвиток інноваційних та наукомістких галузей, наявність специфічної форми організації бізнесу — так званого групування, розвиток кредитної політики.

Економіка післявоєнної Японії розвивалася на залишках промислової інфраструктури, яка постраждала під час Другої світової війни. В 1952 р. Японія була «найменш розвинутою країною», споживання на душу населення приблизно було в 5 разів менше в порівнянні зі США. За наступні два десятиліття Японський річний темп росту становив 8 %, це дало можливість стати першою країною, якій вдалося за короткий проміжок часу змінити статус «найменш розвинутої» на статус «розвинутої» країни в післявоєнний період [8].

Успіхи повоєнної економіки Японії загальновідомі. Директор Центру досліджень японської економіки С. Канеморі визначив наступні причини «економічного чуда» Японії: повоєнні реформи, конструктивне інвестування фірм, високий рівень заощаджень, використання нової техніки та технології, високий рівень освіти, стійке відношення між працею і капіталом, ефективне використання банківського кредиту, невелика доля воєнних витрат, політична стабільність. Не менш відомий політичний діяч США З. Бжезинський виділив наступні причини: сильні трудові ресурси, бажання працювати, низький рівень заробітної плати, стабільність суспільства, творча роль керівництва, творчі дії компаній, невелика доля воєнних витрат, дуже низький рівень котирування цін, підтримка США, сприятливі умови для вільної торгівлі, використання нової техніки та технології [3, с. 127].

Стратегічним напрямком політики росту в повоєнний період було всесвітнє стимулювання накопичення капіталу. Цей курс базувався на великих державних інвестиціях в розширення і удосконалення економічної інфраструктури, субсидій, дешевого кре-

диту, різних податкових і амортизаційних пільг для стимулювання внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування інвестицій приватних підприємств, науково-технічного прогресу і експорту, податкових стимулів для малих заощаджень населення.

Японія у другій половині ХХ ст. відрізняється зміною ритму залежно від характеру економічних процесів, що відбувалися як всередині країни, так і на світовому просторі. На наш погляд, можна визначити три періоди, які чітко виокремлюються за темпами росту економіки.

Перший період охоплює 50-ті — 60-ті рр. ХХ ст. з дуже високими темпами розвитку. В 50-х рр. приріст ВВП становив 15 %. Традиційна кредитна політика стала головним засобом регулювання кон'юнктури ринку. Це було обумовлено сильною залежністю приватних підприємств від банківських позик, позик державних фінансових інститутів, тобто всебічним контролем держави над кредитно-фінансовою сферою. Темп економічного зростання промисловості Японії постійно зростає разом з експортом, в середньому на 18,4 % протягом 60-х р. У грудні 1960 р., прем'єр-міністр проголосив план, який був націлений на досягнення 7—8 % річного зростання протягом 1961—1970 рр. Економічне зростання супроводжувалося сильним приватним сектором та інвестуванням у людський капітал. Окрім сільського господарства та легкої промисловості розвивалася і важка промисловість. Залізо і сталь, кораблебудування, машинобудування і електроніка зайняли домінуюче положення в промисловому секторі. В 1968 р. національний дохід подвоївся і темп росту збільшувався в середньому на 10 %. Це був час відбудови японської економіки.

Другий період (70-ті — 80-ті рр. ХХ ст.) характеризується помірними темпами приросту ВВП: 3,8—4,5 %; це час стабілізації вже зрілої економіки. Був розроблений економічний та соціальний план (лютий 1973 р.), який спрямовувався на підтримку темпу економічного зростання в період 1973—1977 рр. Однак, в 1973 р. внутрішня макроекономічна політика привела до швидкого зростання пропозиції грошових коштів, яке спричинило інтенсивну спекуляцію нерухомістю та предметами споживання на внутрішньому ринку. Окрім того, що Японія почала страждати від подвійної інфляції, в жовтні 1973 р. раптово розпочалась війна на Середньому Сході, яка привела ще й до нафтової кризи. Вартість енергії різко зросла, а слідом зріс і обмінний курс єни. Це привело до плаваючого курсу. Вищезгадані проблеми знизили економічне зростання з 10 % в середньому до 3,6 % протягом пе-

ріоду з 1974—1979 рр., і 4,4 % протягом 1980 р. [8]. В 1985 р. різко зросла єна, в 1988 р. її рівень досяг 120 єн за долар США. Поступове збільшення ціни на експорт товарів зменшило їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку. В 1988 та 1989 рр. різко зросли корпоративні інвестиції, разом з тим зросли і ціни, почалася ринкова спекуляція. В травні 1989 р. уряд застосував монетарну політику, щоб утримати зростання цін.

Третій період розпочався в 90-х рр. XX ст. Він відзначається вкрай низькими темпами приросту ВВП — в середньому 1,4 %, що значно нижче темпів розвитку інших розвинутих держав, конкурентів Японії на світових ринках. У цілому для кон'юнктури 90-х років були характерні глибокий застій у споживанні, дуже низький рівень банківського відсотку, неухильний ріст безробіття, не кажучи вже про падіння рівня виробництва і приватних інвестицій. Безпосереднім наслідком значного уповільнення економічного росту (і відповідно податкових надходжень), є значний ріст питомої ваги всіх державних витрат (особливо соціальних) у ВВП. Важливі фінансові установи ставали неплатоспроможними, що спричинило економічну кризу. Економічний спад продовжувався до другої половини 90-х років. В 1992 р. уряд намагався стимулювати зростання економіки шляхом застосування фіскальної політики. В той же час банк Японії зменшив відсоткову ставку, але ВВП зріс лише на один відсоток у період з 1992 р. до 1999 р. Зусилля відновити економіку країни за допомогою фіскальної та монетарної політики зазнали невдачі. Стагнація в японській економіці характеризувалася не тільки циклічними факторами, але і структурними. Рівень економічного зростання Японії погіршився з 10,4 % в 1960 р. до 5,2 % в 1970 р., до 3,8 % в 1980 та 1,7 % в 1990 р. [9].

Здавалося, що в 2000 р. японська економіка вже виходить із стагнації. Проте вже в останньому кварталі того ж року вона показала черговий спад, який продовжився також і у 2001 році. За оцінкою МФВ скорочення ВВП Японії у 2001 р. складало 1,7 %.

Фондовий ринок Японії віддзеркалює загальний стан економіки країни. З 1991 р. до 2001 р. головний фондовий індекс Японії Ніккей-225 знизився на 64 %. По Японії прокотилася хвиля банкрутств. Тільки у 2000 р. збанкрутіло понад 19 тис. компаній — на 23 % більше, ніж в 1999 р. Борги компаній-банкрутів збільшилися за рік на 7,7 % й склали 23987 трлн єн, що є рекордною за останні півстоліття. Намагаючись стимулювати економіку, уряд збільшує державні витрати. Японія має величезний державний борг — 5,6 трлн долл. або 130 % до ВВП (в 1991 р. — 61 %) [4, с. 110].

Причинами негативних змін в характері економічного розвитку Японії за останні десятиліття XX ст. були: підвищена ставка податку на продаж і глибокий розрив між попитом і пропозицією, криза кредитно-фінансової системи, загострення проблеми «подвійної» структури економіки, фінансова криза в Азії і зниження рівня зовнішнього попиту, серйозні прорахунки самої економічної політики керівництва в області не тільки проведення анти кризових мір, а й у вирішенні довготермінових структурних проблем і т. д.

Всі ці причини безумовно мали певний вплив на розвиток кризових процесів. Однак, вони носять вторинний характер, оскільки лише відображають недоліки, які проявляються з часом в економічній системі, і свідчать про необхідність її докорінної зміни. Для осмислення урядом глибинних причин кризи восени 1998 р. була створена Рада з питань економічної стратегії, сферою діяльності якої була розробка довготермінової економічної політики. В одній із своїх доповідей уже на початку 1999 р. Рада констатувала, що справжня причина економічних труднощів — це структурна застарілість соціально-економічної системи [1, с. 104].

Ще однією причиною призупинення економічного росту є зменшення можливостей японських компаній щодо технологічного та інституційного оновлення і падіння темпів приросту факторів виробництва, які задіяні в економіці. Так, у XXI ст. Японії почала загрожувати проблема старіння населення. В 1998 р. населення віком 65 років становило лише 16,2 % від загальної чисельності населення, але до 2025 р. прогнозується збільшення кількості населення такого віку — до 27 % [6, с. 292]. Наслідки цього процесу неоднозначні. По-перше, зменшується кількість молодого населення. Японські компанії вже зараз відчують нестачу молодого мобільної робочої сили з нетрадиційним мисленням. По-друге, збільшення кількості людей похилого віку означає збільшення податків та витрат на соціальне забезпечення, фінансування, яке лежить на плечах працюючих людей. По-третє, зниження рівня заощаджень несе негативну тенденцію в розвиток економіки.

Усе сказане вище дозволяє стверджувати, що соціально-економічна та політична система Японії сьогодні знаходиться в «межах» протиріччя:

— з одного боку, Японія, це країна, яка володіє найбільшими у світі валютними запасами, а з другої — банківська система країни обтяжена багатолітньою безповоротною заборгованістю

та не володіє дійсними запасами стійкості і постійно знаходиться на стадії кризи;

— в Японії до сьогоднішнього дня зберігся один з самих високих рівнів соціальної захищеності, але водночас — керівництво не застосовує радикальних заходів реструктуризації економіки, тим самим ставить під питання збереження вже існуючих соціальних гарантій;

— безперечно, що у країні є розуміння необхідності радикальних реформ, однак ще й до цього часу не знайдені ефективні інструменти впливу на економічні процеси в умовах глобалізації світової економіки.

Важливим чинником швидкої втрати японськими економічними інститутами ефективності, яка мала місце в кінці 80-х і на початку 90-х років, стало знищення державних кордонів для господарської діяльності в умовах глобалізації економіки [2, с. 269]. Глобальні масштаби функціонування японських корпорацій спостерігалися і раніше, але в останні роки виявилось їх відставання від змін у світовій економіці. Виникла необхідність перебудови всієї інституційної системи національного господарства, і особливо переосмислення ролі держави в управлінні економікою. Як стверджує президент корпорації «Орікс» Йошіхіко Міяучі: «Особливий вплив на розвиток економіки Японії здійснить дерегулювання ринку, тобто трансформація так званого «регульованого» ринку». На його думку: «уряд повинен створювати політику та систему для забезпечення суспільного добробуту, і лише потім контролювати ці ринки, створивши вільну та ясну конкуренцію. Однак, розпоряджатися своїм бізнесом повинен приватний сектор, це б дозволяло йому керувати ним гнучко. Сподіваюся це модель майбутнього японського суспільства» [10].

Структурне реформування економіки — серйозна проблема, яка вимагає не тільки старанної розробки загальних контурів майбутньої структури, але й досконалого обліку особливостей старої структури, яка часто має глибокі корені при виборі часу, обсягу і послідовності перетворень. Саме проблеми, які породила стара структура й привели до структурних реформ.

На думку експертів МВФ, керівництву Японії для стабілізації та покращення економічного рівня необхідно зменшити державні витрати, об'єм державних інвестицій (сконцентрувати їх на стратегічно важливі цілі), розширити податкову базу, збільшити ставку податку на споживання. Велике значення має реформування системи соціального страхування в розрахунку на утримання росту витрат на медичні цілі та допомогу людям пенсійного віку.

МВФ звертає увагу на необхідність прискорення проведення в Японії структурних реформ з метою створення умов для стійкого економічного зростання в середньо терміновій перспективі. По-перше, на думку експертів фонду, необхідно укріпити банківську систему і посилити її потенціал щодо надання коштів для позик, підтримки інвестиційної діяльності і господарського росту. Керівництво Японії планує сприяти збільшенню ефективності і гнучкості фінансової системи, зокрема шляхом підтримки регіональних банків. Планується приватизувати поштову службу і сформувати «рівне гральне поле» для всіх учасників ринку відповідних послуг, тобто для поштових компаній, які утворилися і їх конкурентів з приватного сектору. По-друге, існує необхідність вирішення долі неплатоспроможних компаній в ряді галузей національної економіки, існування яких негативно впливає на прибуток успішних підприємницьких структур. У цій сфері необхідні нові кроки по реструктуризації в корпоративному секторі. По-третє, актуальними залишаються реформи, які направлені на підвищення конкурентоспроможності у порівняно захищених галузях економіки. Зокрема, необхідне подальше дерегулювання роздрібної торгівлі і здійснення заходів, які спрощують вхід на ринок і вихід з нього. Доречним є реформування державних підприємств і надання гнучкості ринку праці (завдяки створенню можливостей для переміщення пенсійних активів з однієї компанії в іншу). Також, необхідно одночасно з регулюванням проблем перенакопичення основного капіталу і надлишкової зайнятості створити перспективні галузі і виробництва у відповідності з державною стратегією розвитку. Безперечно, важливе місце відводиться подальшому реформуванню законодавчої системи.

Яскравим прикладом активної економічної політики керівництва останніх років може служити стратегічний курс, який був проголошений у 2002 р. на побудову держави, де переважала б інтелектуальна форма власності. Велика увага приділялася проблемам реформування, захисту і використання інтелектуальної власності (включаючи патенти, авторські права і т. д.) в підприємницькому середовищі.

Слід визначити, що незважаючи на труднощі в економіці Японії вже зроблені певні кроки для покращення макроекономічної ситуації. По-перше, укріпився корпоративний сектор (завдяки збільшенню долі прибутку в об'ємі продаж до 3,5 % в 2004 р., тобто до максимального рівня з 80-х років) і збільшилася продуктивність. Свідченням цих позитивних змін стало зменшення кількості банкрутств серед корпорацій до самого низького рівня за

десятиліття. По-друге, позитивні зміни сталися в банківській діяльності. Великі банки збільшили свій капітал і досягли зменшення долі проблемних позик (відповідно до планів керівництва, до кінця 2005 р. вона повинна бути зменшена до 4 %). В результаті збільшилася ступінь надійності банківських структур, стала спрощеною система видачі нових кредитів. По-третє, японські корпорації використали зміни в світовому господарстві і значно збільшили свою присутність в Азії. Експерти МВФ очікують деяке прискорення розвитку економіки цієї країни до кінця цього року. В 2005 р. приріст ВВП очікується на рівні 0,8 %, а в 2006 р. — 1,9 % [5, с. 1].

Сьогодні Японія знаходиться у фазі відновлення, яка підтримується новими галузями промисловості, що з'явилися завдяки розвитку різноманітних технологій (наприклад, цифрові фотоапарати). Зростання економіки Японії базується в більшості на науці та технологіях, які дають можливість створити конкурентні товари та новий бізнес. Ключ у досягненні подальшого успіху в науці та технологіях — це людські ресурси, які саме і створюють нові відкриття. В розвиток людських ресурсів необхідно прикласти зусилля не тільки навчальним установам, а й власне бізнесу. Необхідно, щоб людські ресурси мали можливість втілювати знання на практиці, приймали участь в дослідженнях, в створенні та розвитку високотехнологічного продукту (зацікавлюючи та стимулюючи їх отриманням певної долі прибутку). Лише дотримуючись такого підходу можна мати прогресивні людські ресурси, які б робили потужний внесок у розвиток інновацій (тобто, вклад у підвищення рівня економічного розвитку) та мали перспективи свого розвитку. З метою реалізації таких завдань у Японії розроблений План розвитку науки та технології, який буде введений у дію в 2006 р. Вважається, що його виконання стане значним внеском у розвиток бізнесу.

Японія, хоч і не є стратегічним партнером України, але являє для нас великий інтерес з економічної точки зору. Її величезний економічний потенціал відкриває широкі можливості для торговельного, виробничого й науково-технічного співробітництва. Проте поки що обсяг економічних стосунків з нашою країною не значний. Основні товари нашого експорту — руди, чорні метали, продовольство — Японія або сама виробляє у великій кількості, або імпортує у своїх традиційних партнерів — США, Канаді й Австрії [4, с. 116]. З свого боку, ми не можемо розширити імпорт японської техніки через складну ситуацію в промисловості й низьку купівельну спроможність населення. Інвестиції з Японії до

України практично не надходять через недостатність інформації про нашу країну японським бізнесменам та їх побоювання ризику в нестабільній економічній обстановці. Втім залучення японського бізнесу до інвестування в економіку України було б ефективним, зважаючи на потенціал нашої країни. Найбільш перспективними галузями для інвестицій є аерокосмічна, енергетична, електроніка, аграрний сектор.

Отже, проаналізувавши та оцінивши проблеми перетворення японської соціально — економічної системи і її перспективи, необхідно відмітити, що важливим чинником усіх трансформаційних процесів у країні є еволюція менталітету господарюючих суб'єктів (в основі якого лежить групова орієнтація) в напрямку американсько-європейських стандартів, які базуються на глибокому почутті особистої відповідальності. Сьогоднішній складний період розвитку японської економіки можна розглядати як перехідний, що відповідає другій, заключній фазі тривалого еволюційного перетворення повоєнної економічної системи: від центральної воєнно-командної системи через економічну систему наздоганяючого типу з високим рівнем державного втручання і традиційного регламентування до системи, яка спирається на приватну ініціативу і ринковий механізм. Велику роль відводять економічній політиці, яка доповнює цей механізм.

Також, необхідно зазначити, що Україні необхідно повчитися у Японії не тільки працелюбству, а й відданості японців своїй країні, їх наполегливості, з якою вони йдуть до процвітання економіки. Потрібно також запозичити їх розумну політику щодо науково-технічної бази, яка виникла на пустому місці, а зараз створює передові технології. Для здійснення кроків у розвитку економічної моделі України необхідно використати найголовніший ресурс — людський капітал, стимулюючи процес творчості та ініціативності.

Література

1. Баскакова М. Японская экономическая модель // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 1. — С. 98—106.
2. Белокурова Г. Эволюция социально-экономической модели Японии в 80-90-х годах // Общество и экономика. — 2001. — № 3—4. — С. 268—299.
3. Бок Зи Коу. Экономика Японии. Какая она? — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. — С. 126—129.

4. Економіка зарубіжних країн. Навч. посібник / За ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, К. І. Ржепішевського. — Київ: ЦУЛ, 2003. — 352 с.

5. Об экономическом развитии Японии в 2004 г. и перспективах на 2005—2006 гг. // БИКИ. — 2005. — 24 мая (№ 56). — С. 1, 4.

6. *Погорлецкий А. И.* Экономика зарубежных стран: Учебн. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. — 492 с.

7. *Ichiro Taniguchi.* Developing Human Resources to Support a «Nation Based on the Creativity of Science and Technology» // «Economic Trend». — September 2003. —

<http://www.keidanren.or.jp/english/journal/200409.html>

8. Japan's economy. <http://www.sg.emb-japan.go.jp/JapanAccess/economy.htm>

9. Revitalizing the Japanese Economy. CNAPS Working Paper, June 2000. — http://www.brookings.edu/fp/cnaps/papers/2000_kwan_japan.htm

10. Yoshihiko Miyauchi. Reform of Japan's Social System: From the Public to Private Sector // «Economic Trend». — February 2005. — <http://www.keidanren.or.jp/english/journal/200502.html>

Стаття надійшла до редакції 17.01.2006

УДК 330.146

Р. І. Малий, аспірантка
кафедри міжнародних фінансів КНЕУ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ СЕКТОРУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

На прикладі зарубіжних країн розглянуто тенденції розвитку сектору небанківських фінансових послуг. Проаналізовано такі його складові елементи як фінансовий лізинг, венчурний капітал, інститутів спільного інвестування та пенсійних фондів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова послуга, фінансове посередництво, фінансовий лізинг, страхування, інвестування, венчурний капітал.

Розвиток економіки в ХХІ столітті характеризується зростанням ролі фінансового сектору, внаслідок чого сьогоденну економіку називають фінансовою. Тому головним чинником розвитку національної економіки стає пошук інвестицій, тобто продуктив-